

EESTI LINNAD

(end. „LINNAD ja ALEVID“)

EESTI LINNADE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Väljaandja: Eesti Linnade Liit, Tallinnas. Vastutav toimetaja: V. Smetanin.

Toimetus ja talitus: Eesti Linnade Liit, Tallinn, Pikk 6

Ilmub 10 korda aastas.

XII aastakäik.

Numbri hind 25 senti

Nr. 4

September

1939

SISU.

Ülevaade Türi linna ajaloost ja praegusest
majapidamisest — **A. Viirmaa.**

Võitlus suitsu ja tolmuaga — **dr. N. Sarv.**

Rahvasupelasutisist.

Eesti Linnade Liidu tegevusest.

Kroonika.

EESTI LINNAD

EESTI LINNADE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Väljaandja: Eesti Linnade Liit, Tallinnas --- Vastutav toimetaja: V. Smetanin

No 4

Toimetus ja talitus: Eesti Linnade Liit, Tallinn,
Pikk 6, telefon 431-58.

September
1939

XII RAHSTAKÄIK

Ilmub 10 korda aastas.

Numbri hind 25 s.

Ülevaade Türi linna ajaloo ja praegusest majapidamisest.

A. Viirmaa.

Kes läheneb Türi linnale, selle tähelepanu juba kaugelt paelub raadiosaatejaama hõbehall noolsirge mast, sihvakas kirikutorn ja paberivabriku kaks suitsevat korstnat. See on Türi tänapäeval...

Türi linn asub Järvamaa edelasopis, Pärnu jõe paremal kaldal. Maapinnaehituselt kuulub Türi ümbruskond Kesk-Eesti väikevoorte ja tasandikkude valdkonda, kusjuures maapind on väga soodus põllumajanduslikuks otstarbeks. Terve rida väikesi vooremägesid rööbiti läbistavad Türi kihelkonna põhja-lõuna suunas; kõrgeim neist on 71,5 m üle merepinna. Laiad nõod nende vahel ja lainjas maastik vahelduvate metsade, põldude ja jõgedega pakub ilusat pilti, olles üleminekuks Põhja-Eesti üksluisest tasandikust Lõuna-Eesti suurvoorte kuplite ja orgudega lõhestatud kaunile maastikule.

Linn ise asub kahe pikema vooremäe umbes 2 km laiusel nõos ja osalt neil voortel, milliseid kirdes piirab madalate kallastega vaikselt voolav sügav Pärnu jõgi. Linna kohal on jõgi paisutatud Säreveere veski paisu läbi, mistõttu jõe kaldad on osalt soostunud. Linna idapoolsel piiril kerkib ilusa noore metsaga kaetud kõrge vooremägi, rahvasuus tuntud Kõrgesaare mäe nime all. See mägi on ühtlasi Türi rahva jalutuspaigaks. Linnast kirdesse ja lõunasse kujutab maastik endast lainjat tasandikku, kuna edelas ja kagus ümbritsevad linna laialdased metsad vahelduvate küladega.

Türi mineviku kohta pole palju öelda; liiga vähe on säilinud ajaloolist materjali.

XIII sajandil tunti praegusi Türi ja osalt Vändra kihelkonna maaalasi „Alempois'i“ maakonna nime all. Hiljem kadus see maakond ja Türi kihelkond liideti Järva maakonnaga. On teadmata, kuidas on tekkinud Türi nimetus. Muinsusuurija J. Jung'i arvates on Türi kiriku asukoht olnud vana-norralsist mahajäänud Thori austamise kohaks, sest seal ligidal idapool Pärnu jõe on ka Tori mõis, kuna kiriku nimi muudeti „Türiks“. Peale selle on Türi nime tekkimise kohta mitmeid muistendeid. Olgu siin toodud järgmised.

Nii nagu Ingerimaal asuva Tiro kiriku mineviku kohta olevates muinaslugudes esineb härg, nii ka muistendi järgi leiab peale sõdade härg Türi kiriku metsatihnikust. Muistend ise kõlab järgmiselt.

Kirik kadus peale sõda metsadesse. Rahvas tahtis ehitada uut kirikut. Alati ehitust Oisu Köstri talu väljal ja Karjaküla Madise talu heinamaal, kuid imelikul kombel olevat päeval ehitatud müür öösel ära lõhutud. Viimaks pandud kivid vankrile, rakendatud härg ette ja lastud tal omapead minna. Härg läinud kivikoormaga vana kiriku müüride juurde ja ammunud seal kolm korda. Siis leidnudki inimesed kiriku.

Teine muistend räägib kiriku leidmisest ja nimesaamisest järgmist: Pärast sõda leivad kaks meest kiriku varemed metsast ja vaidlevad kaua, mis kirikule nimeks panna, kuid otsusele ei jõuta. Ühel päeval lennanud aga hall lind üle kiriku ja kisendanud: „türii...“ „türii...“ Vaidlejad seda kuuldes

pannudki kirikule nimeks „Türi“. Veel arvavad mõned, et kirik asub nagu mäe turjal ja sellest võis tulla nimi „Turi“, hiljem „Türi“.

Türi minevikus on kaunis pikk aeg, mille kohta andmed puuduvad. Nii pole suuremat teada ajajärgust enne Põhjasõda. On olemas ainult andmeid, et 1347. a., s. o. suure katku ajal olnud Türi kirikul vaimulikuks katoliku preester Heinrich von Vogtheim või von Rechten. Laastav ja hävitav Põhjasõda hävitas Türi kiriku ja kirikla. Alles 1741. a. remonditi kirik korralikumalt; ehitati uus katus ja puutorn. Hiljem hävis viimane tuleõnnetusel. Praegune gooti stiilis torn ehitati 1867. a. Türi kiriku lähemast minevikust tuleb märkida, et siin oli õpetajaks 1875.—1889. a. eestlane Andreas Kurrikoff, pärit Viljandimaalt. Alles alates 1922. a. on kirikuõpetajaiks olnud eestlased.

Türi pole kihelkonna keskusena varematal aegadel evinud kuigi suurt tähtsust. Ta on olnud vaesemaid ja mahajäänumaid kihelkondi Kesk-Eestis. Seda põhjustas ka asjaolu, et talude pärisomandiks ostmine toimus siin väga hilja, ajavahemikul 1895—1905. Samuti arengu üheks suuremaks pidurdajaks oli eriti suur mõisade rohkus, mida leidis siin iga 3 kuni 4 km-l. Seevastu külasid oli vähe ja needki asusid halbadel vesistel ja madalatel ääremadel. Ka kõrtse oli rohkesti. Kiriku ümbruses üksi olnud 6 kõrtsi. Selline oli Türi ümbrus alles 1890. a. paiku, s. o. vaevast 50 aastat tagasi. Linna praegused maaalad olid suuremalt osalt kaetud metsaga ja osalt olid Alliku mõisa karjamaad. Seepärast ei saanud ka kiriku ümbrus, nagu näeme mujal, kujuneda kuigi märkimisväärseks keskuseks. 1890. a. oli kiriku ümbruses ainult 12 eluhoonet, nagu „Tohtrimaja“, „Apteek“, „Pood“, kiriku juures kõrts, hiljem teemaja, vana kihelkonnakoolimaja, kirikumehemaja, Särevere vallamaja, Alliku karjamõisa hooned, kiriku all jõe ääres 4 taluga Tanka küla jne.

Aleviku hoogsamale kasvamisele pani aluse Tallinna-Pärnu kitsarööpmelise raud-

tee ja Türi paberivabriku ehitamine 1899. a. Vabriku peahoone juurde kerkis rida nägusaid maju ametnikele ja töölisile, mida praegu ümbritsevad ilusad puisteed ja eesaiad. Hiljem ehitati Türi haruraudtee Paideni, mida maailmasõjapäevil, 1916. a., pikendati Tamsaluni. Seega kujunes Türi kitsarööpmeliste raudteede suuremaks sõlmjamaaks, tuues ühtlasi uut tõusu aleviku majanduslikule arengule.

Kuna Türi alevik asus mõisa mail ja mõisnikud sel ajal oma maist ehituskrunte ei müünud, põhjendades seda sellega, et alevik soetavat rahutut ja soovimatut elementi, siis kerkisid esimesed hooned Lokuta küla ja Türi kirikumõisa maile rendialusel. Nii tekkisid ajavahemikul 1900—1903 rahvasuus tuntud „Näljaküla“ ja „Kringliküla“, kokku 42 elumaja ja umbes 300 elanikuga. Samal ajal hooneid püstitati raudteejaama ümbrusse ja paberivabriku rajooni. Aleviku kasv edenes jõudsasti. Paberivabrikus leidis tööd enne maailmasõda 400 töölist ümber. Alevikku asus hulk käsitöölisi ja ärilisi ettevõtteid, et rahuldada rahva kasvavaid elunõudeid. Rahvahariduse alal teotses siin 1873. a. ellukutsutud kihelkonnakool ja 1900. a. paiku asutatud muusika- ja põllumeesteseltsid ja laenu- ja hoiuühing. Nii kujunes Türi alevik järk-järgult liiklemis- ja majanduskeskuseks Türi kihelkonnas, meelitades siia üha rohkem rahvast. Võib märkida, et Türi on ka suuremate maanteed ristumiskohaks — siit läbivad teed Tallinna, Pärnu, Viljandi ja Paide suunas, peale selle mõned vähemad teed lähematesse küladesse.

Maailmasõja ja sellele järgnevail Vene revolutsiooni päevil 1917. a. kujunes tarbainete hankimine aleviku elanikele väga raskeks, mistõttu loodi kohapeal toitluskomitee, kes, peale kodanikkude varustamise esimese järgu tarbainetega, algatas mõtet lahti lüüa Alliku ja Särevere vallast, luua iseseisev omavalitsus ja nõutada Türi aleviõigused. See küsimus leidis elavat vastukaja aleviku elanikkude seas ja Järva maanõukogu otsusega 21. septembrist 1917 lahutatigi alevik vallast, milline otsus kinnitati siseministri

määrusega 31. jaanuarist 1920. Sel ajal oli alevikus 104 maja ja umbes 1500 elanikku. Esimese alevivolikogu valimised toimusid 10. augustil 1919. Türi alevi administratiivpiirid määrati kindlaks siseministri määrusega 20. septembrist 1923.

Eesti iseseisvuse saabumisega muutusid alevi arenemisvõimalused lahedamaks ja uus eluhoog ja alevi kiire kasvamine. Seda kinnitab asjaolu, et ühe aastaga ehitati Türi juurde 82 uut elumaja, kuna alevi piires asuvad laialdased 1919. a. antud Maaseadusega võõrandatud Alliku, Lokuta ja Särevere mõisa maad, mis planeeriti ja anti välja ehituskruntidena. Nii oli 1925. a. alevis juba 250 maja ja 2200 elanikku. Et luua alevile veelgi soodsamaid kasvamis- ja arenemisvõimalusi, otsustati alevile nõutada linnaõigusi. Nii muudetigi Vabariigi Valitsuse otsusega 2. juulist 1926 Türi alev samanimeliseks linnaks.

Linna administratiivpiiresse kuuluva maaala suurus on 815 ha, sellest on Linnade ja alevite maaga varustamise seaduse alusel linna omanduseks antud 523,862 ha. Tähendatud maast on ehituskruntideks planeeritud 485 ha. Ehituskruntide suurus on 2100—3700 m²; m² hinnaks on 9—10 s. Müümata ehituskrunte on veel 109. Haljasalade, väljakute, parkide ja tänavate all on 217,58 ha, veekogude all 10,20 ha. Kõik heinamaad on 0,5—1,0-ha-liste tükkidena renditatud enampakkumisel 6 aastaks kohalikele loomapidajaile, kusjuures ühe ha rent kõigub 5—25 kr. vahel. Lehmi peetakse linnas umbes 105, hobuseid 60. Elumaju on käesoleval ajal linnas 415 ja elanikke 3314.

Türi linna elus on olnud tõusu- ja mõõnaaegu. On puhunud mitmesuguseid tuuli ja elatud üle kriisiaegu. Eriti raskesti kannatas linna majandus 1931.—1932. kriisiaastail paberivabriku seismajäämisel, mil linnas oli umbes 300 töötut, kellest paljud jäid abivajavasse seisundisse. Suureks koormaks noorele linnale oli 1923. a. ehitatud koolimaja, milleks tehtud laen — 157 500 kr. — ähvardas omal ajal viia kogu linna pankrotti.

Olundi lahendamiseks otsustas Vabariigi Valitsus 16. jaanuaril 1935 panna Türi linnavalikogu tegevus seisma ja määrata uue linnavalitsuse koosnevaks linnapeast ja abilinnapeast. Selline ilma volikoguta olund on kestnud tänapäevani.

Viimased aastad linna majapidamises on arenenud edu ja tõusu suunas, milleks on palju kaasa aidanud Vabariigi Valitsuse korraldused. Kui 1919. a. algul tekkis aleviomavalitsus, polnud alevil mingeid varandusi. Praegu on linnal kinnisvara 130 697 kr. ja vallasvara 46 885 kr., kokku 177 582 kr. väärtuses. (Koolimaja tuli võla katteks tagasi anda Haridusministeeriumile, kusjuures maja ehitamiseks linna oma summa — 30 000 kr. — läks kaotsi.) Sellele pole juurde arvatud linna maade, metsade ja apteegi kontsessiooni väärtus, mis ulatub kaugelt üle 150 000 kr. Linna kapitalid võrduvad 9927 kr., linna ettevõtete (apteek, viinapood) kapitalid — 18 000 kr. Laenu on linnal 49 576 kr., millest 26 693 kr. on pikaajaline hüpoteeklaen apteegi ostmiseks, mille tasumine toimub apteegi eelarve kaudu.

Täielise pildi linna kulude ja tulude liikumisest annavad alljärgnevad andmed.

1926. a., s. o. alevi linnaks saamise aastal oli linna eelarve tasakaalus 30 000 kr., 10 aastat hiljem, s. o. 1936. a., oli linna eelarve 68 000 kr., 1938./39. a. aruande järgi oli linnal tulusid 96 300 kr. Seega näitavad linna tulud pidevat tõusu, paisudes 1939./40. a. eelarves 105 000 kr. Siinkohal olgu esitatud andmed 1938./39. a. aruande tuludest ja kuludest, mis on tasakaalustatud 96 300 kr.

T u l u d .

Keskaadministratsioon ja sotsiaalsed ülesanded	kr.	600.—
Haridus	„	17 400.—
Hoolekanne	„	2 300.—
Tervishoid	„	700.—
Saadud %%	„	2 200.—
Varanduste kasustamine	„	11 300.—
Linna ettevõtted	„	5 300.—
Maksud ja lõivud	„	56 300.—

Kr. 96 300.—

K u l u d.

Keskadministratsioon ja sotsiaalsed ülesanded . . .	kr. 14 600.—
Pensionid, arstiabi ja abirahad	„ 4 300.—
Tule- ja gaasitõrje	„ 1 400.—
Heakord	„ 9 600.—
Haridus	„ 33 400.—
Hoolekanne	„ 15 300.—
Tervishoid	„ 2 900.—
Laenud ja %	„ 2 900.—
Varanduste kasustamine . . .	„ 2 400.—
Mitmesugused kulud	„ 1 100.—
Jääk	„ 8 400.—
	Kr. 96 300.—

Suurematest tuludest oleks nimetada: tulud õppemaksudest — 9500 kr., kooli aia ja kasvuhuone tulud — 6900 kr., toetus riigilt hoolekande alal — 2000 kr., kinnisvaramaksust — 23 400 kr., trahterimaksust — 4500 kr., turu- ja laadamaksust — 3200 kr., kogukonnamaksust — 9000 kr., tulumaksust — 9700 kr., põhiärimaksust 1800 kr., puhtakasumaksust — 1500 kr.

1939./40. a. eelarves näitavad tõusu tulud õppemaksudest; linna ettevõttest, eriti elektrivoolu müügist; kinnisvaramaksust ja aiasaaduste müügist. Eelolevail aastail võib loota erilist tõusu tulude alal apteegist, elektrivõrgust ja aedadest.

Tulude järjekindel ja pidev tõus on võimaldanud vähendada linna laene, luua ja arendada uusi ja seniseid ettevõtteid ja paremini korraldada linna haridusala, heakorda, hoolekannet ja tervishoidu.

Suurt tähelepanu on püütud pöörata linna heakorrale. Selleks sõlmis 1927. a. linnavolikogu Särevele elektri jaama omanikuga lepingu linna valgustamiseks, mis suuresti aitas tõsta linna heakorda sellel alal ja edendada majanduselu. Käesoleval aastal lõppes see leping ja linn läks üle Ellamaa elektrivoolu kasutamisele. Linna elektrivõrgu üldpikkus on praegu 12,8 km; abonente on 684; 1938./39. a. tarvitati 104 000 kWh. Tänavavalgustuspunkte on 62. Peab mainima, et elektri alal on ette näha suurt tõusu, sest

linn saab omale tarvitaja juurde Türi Piimaühingu näol (30 000 kWh). Elektri müügihind kõigub 10—25 s. kWh.

Linna tänavate üldpikkus on 19,8 km. Sellest on kaetud asfaldiga 2,095 km, klompkividega 3,555 km, kivikillustikuga 1,120 km, kruusaga 5,300 km, põlevkivituha 3,5 km ja katmata 4,150 km. Tänavate ehitamisel on olnud põhimõtteks, et suurema liiklemisega tänavad katta klompkividega, kõrvaltänavad — kruusa ja põlevkivišlakiga. Killustik- ja asfaltteede korrahoid toimub Teedekapitali toetusel.

Möödunud aastal sai kesklinn reoveekanaliseerimise, mille pikkus on 2292 m ja torustiku läbimõõt 23—45 cm. Seeläbi võimaldub majaomanikel sisse seada majapidamisveevärke ja tänavailt ära juhtida vihma- ja sulamisvett.

Linna välisilme tõstmiseks, kodanikele jalutus- ja suvitamisvõimaluste loomiseks on rajatud puiesteid ja parke ja 1938. a. kiriku kohale jõe äärde supelrajooni vastav supelmaja kohvikuga.

Linna pargid on Türi linnas väga noored, kui arvestada vanade parkide iga. Uued pargid on rajatud 1933.—1935. a. endisele põllumaale. Nad on alles välja arendamata, millise tööga loodetavasti tullakse toime järgmise paari aasta kestel, nii et vabariigi 25. juubeliaastaks viiakse parkide rajamine lõpule vähemalt teede ehitamise ja puude istutamise osas.

Vanem park, nn. supelpark, mis asub jõe ääres, kujutab endast üht osa endise kirikumõisa pargist, mis anti linnale üle maade planeerimise korras. Seal on vanad põlised puud, peamiselt kased ja mustad paplid, nende hulgas ka mõned okaspuud. Seda pargiosa on püütud hoida loomulikus seisundis, nagu ta oli ennegi. On puhastatud ainult puudealust ja parki paigutatud mõned pingid. Pargist lõunapool asuvale heinamaale on ehitatud 1938. a. supelhoone mitmesuguste mänguplatsidega lastele ja ka täiskasvanuile. Seegi ala on alles väljaarendamisel.

Peale parkide on viimaseil aastail istutatud terve rida puiesteid, nii et Türi tänavad

on enamasti muutunud puisteiks. Üldse on viimase 3 aasta kestel istutatud tänavaile 1568 puud, nagu pärni, kaski, papeleid, pooppuid, pöökke, papeleid, kastaneid, saari, vahtraid ja kuuski. Puiesteid on 8,3 km, tarasid — 1300 m.

Üldiselt on püütud mitmekesisitada linna puiesteid ja parke puuliikidega. Nii leidub Türi linna parkides üle 150 puu- ja põõsaliigi.

Linna mets asub kolmel eraldi maatükil. Neist suurim on Saunametsa metskond, mille pindala võrdub 60 ha, siis Lokuta metskond — 30 ha ja Kõrgesaare metskond — umbes 19 ha. Metsamaad on suuremalt osalt madalad, osalt soostunud, peale Kõrgesaare metskonna, mis asub peamiselt samanimelise voore seljandikul ja moodustab praegusel ajal noore metsakultuuriala, kuna vana mets on sealt maha raiutud maailmasõja ajal. Rajatud on seal viimaste aastate kestel männi- ja kuusekultuure. Saunametsa ja Lokuta metskonnas on vana metsa, suuremalt osalt keskmise headusega kuuse-, männi- ja kasesegametsa. Üldse on Türi linnal 109 ha metsa, umbes 7000 m³ puumassi tagavaraga, mis otstarbeka kasutamise juures suudab peagu rahuldada linna metsatarviduse.

Linnal on ka oma turbaraba, mille suurus on 11 ha. Viimaseil aastail on sealt võetud küttesturvast ümmarguselt 1500 m³ aastas. Et linna metsadest ja turbarabast saab küllaldaselt küttematerjali, siis on ka olnud võimalus varustada elanikke odava küttega. Edaspidi on kavatsus asutada kõrralikku linna puiduhoovi.

Türi võib end ka täie õigusega nimetada koolide linnaks. Praegu töötab siin algkool, reaalkool, progümnaasium, eragümnaasium ja aianduskeskkool. Kõikide koolide ülalpidajaks on Türi linn ja kulutab selleks aastas 39% oma eelarvest. Türi koolide õpilaste arv on suurenenud aasta-aastalt. Näiteks kui 1932./33. a. oli algkoolil 7 klassikomplekti ja tolleaegsel Majandusgümnaasiumil 5 klassikomplekti, seega kokku 12 klassikomplekti, on nüüd ainult algkoolis

12 klassikomplekti ja kõikides keskkoolides ja eragümnaasiumis kokku 11 klassikomplekti, seega kogusummas 23 klassikomplekti. Samuti on õpilaste arv kõikides koolides tõusnud nende aastate kestel kahekordseks — 1932./33. a. oli kõigis koolides kokku umbes 300, 1939./40. a. — ligikaudu 680 õpilast.

Aianduskeskkooli asutamisega Türiale 1936. a. sügisel, tuli tublisti suurendada kooli aeda ja juurde ehitada kasvahooneid, et anda paremaid praktiseerimisvõimalusi kutsekooliõpilasile. Ajavahemikul 1935—1939 on asutatud uus dendroloogiaaed, mille pindala võrdub 2,6 ha ja kus leiduvad kõikide paremate ja soovitatud viljapuude puhtad sortimendid. Need on ühtlasi ka emapuud puukoolide tarvis. Seal asub ka viljapuukool, kus igal aastal silmistatakse 2000—2500 uut viljapuud (õuna-, pirni-, kirsi- ja ploompuid). Endist kooliaeda, mis asub koolimaja juures, on ka võimalust mööda suurendatud, nii et praegu ta pindala võrdub 1,4 ha. Selles aias kasvab samuti vanemaid viljapuid ja seal on rajamisel ilupuukool. Ühe osa sellest aiast võtavad oma alla lavad ja kasvahooned, keldrid ja mulla komposteerimise alad. Käesoleval kevadel on vanasse aeda osaliselt sisse seatud veevärk, kuna uue aia veevärgi ehitus ja mõlema varustamine jõeveega on praegu käsil. Et Türil on aiandus küllalt tasuv ja aedade tulud pidevalt suurenevad, siis on linnavalitsusel kavatsus rajada veel üks suur viljapuuaed ca 5-ha-lise maaalaga linna tagavaramaist. Ühtlasi oleks sel juhtumil ka õpilasil suuremad praktiseerimisvõimalused kohapeal, kuna nüüd ollakse sunnitud osa õpilasi saatma praktikale väljapoole Türit.

Hoolekanne nõuab linnalt suuri summasid, tervelt 16% eelarvest. Linnal on korralik vanadekoduhoone, ehitatud 1926. a. ja nägus lastepäevakodu kiriku kõrval, ehitatud 1934. a. Lapsi käib seal 80 ümber. Hoolealuseid on praegu ühes lastega 101. Raskusi hoolekande alal tekitab maalt linna tulnud juhuslik element, kes siin, tööd mitte leides ja ka lihtsalt logeledes, pikapeale sa-

tub puudusesse ja siis tuleb otsima hoolekandelist abi. Samuti tekitab suuri kulusid puudustkannatajate arstimine.

Tervishoiuala peale on linna kulutused olnud võrdlemisi tagasihoidlikud. Linnaarsti juhatusel töötab siin emade- ja imikute nõuandla. Koos Järva Maavalitsusega on linnal ametis õde-ämmaemand. Puudub linna haigla. Toiduainete kõlblikkust ja puhtust kontrollib linna veterinaararst; selleks on linnal olemas vastav väike laboratoorium. Puudub ka linna tapamaja, mille aset täidavad mõned ajakohaselt sisustatud eratapakohad, kus lihakontrolli teostab veterinaararst. Turgu peetakse 2 korda nädalas.

Tuletõrje alal teotseb 1907. a. Türi Vabatahtlik Tuletõrjeühing, kel on praegu 300 liikme ümber. Varustus on korralik — 3 mootorpritsi, 3 käsipritsi, 1 autoveetank ja 1 autol veetav veepaak, mille maht on 4000 l; teine samasuur paak on tellitud.

Türi linn, asetsedes Türi kihelkonna südames, evides võrdlemisi jõuka ja kiiresti areneva ümbruskonna, olles ühtlasi ka

maantee- ja raudteesõlmpunktiks, on võimaldanud asutada siia suuri tööstus- ja kaubandusettevõtteid. Praegu on linnas 69 kaubandus-, 14 tööstus- ja 21 käsitööstusettevõtet.

Suuremaiks majanduslikeks tegureiks on siin A.-s. Türi Paberi- ja Tselluloosivabrik, dr. J. Vooremaa' Telliskivi- ja Keraamika-tehas, J. Steinberg'i Mehaaniline Puutööstus jt. Kaubandusettevõtteist on suurim Türi Tarvitajateühing ligi 1 000 000 kr. läbimüügiga aastas. Möödunud aastal valmis suurim ja moodsaim piimatalitus kogu Eestis — Türi Piimatehas. — ja lõpuks Türi ja kogu riigi uhkus — võimas raadiosaatejaam.

Kõik need ettevõtet ja asutised pakuvad laialdasi töövõimalusi Türi kodanikele igal tööalal. Siin pulbitseb noore linna rahva töömeeleolu ja kindel edasipüüdmitung.

Oma kodanikkude aktiivsusega sammub kaasa ka Linnavalitsus, püüdes korraldada kogukondlikku elu nende hüveks, edendada ja arendada kodanikkonna majanduslikku, kultuurilist ja vaimset taset.

Võitlus suitsu ja tolmuga.

Dr. N. Sarv.

Võitlus suitsu ja tolmuga on tänapäeva asulais esmajärgulise tähtsusega probleeme. Selle probleemi otstarbekohane lahendamine võimaldab meil säilitada igal aastal hulga ühiskonna varasid. Praegu nii suits, kui ka tolm kahjustavad tervet me ümbrust, mõjustades taimekasvu, ehitusmaterjale, metalle, tarberiistu me kortereis, ehitiste välimust jne. Kuid majanduslikkudest varadest kallimaks hindame oma tervist. Seepärast tuleb võitlusel suitsu ja tolmuga lähtuda eeskätt tervishoiulisest seisukohast, silmas pidades nimetatud ainete mõju inimese hingamisteile, vereringeelundeile, välisõhuga kokupuutuvatele limanahkadele ja kaudselt isegi kogu inimorganismile. Sissehingatavas õhus sisalduv suits ja tolm põhjustab inimorganismis rea patoloogilisi muutusi. Tolm, mõjustades hingamisteid, kutsub esile hin-

gamisteede seinte kõhetust, haavakesi nende limanahkadel, mädanikke ninakoopas, katarre hinge- ja kopsutorudes. Katarride kordumisel võib tekkida krooniline kopsutorudepõletik ühes kopsupuhutusega.

Kopsualveoolidesse satuvad ainult väikseimad tolmutterakesed. Suurem tolm aga peetakse kinni ülemises kopsuteis, ninas, kurgus ja trahheas. Peenike tolm, sattunud kopsualveoolidesse, ärritab selle seinu. Tolmu tungib alveoolide rakukesisse ja ärrituse tagajärjel alveooli seintesse ilmunud valgetesse verelibledesse. Osa tolmust eritatakse köhimise teel välja. Kopsukudedesse tunginud tolm muutub seal vastavalt oma keemilisele koostisele.

Muudatusi kopsudes, mis on tingitud tolmusissehingamisest, nimetatakse üldnimega kopsutolmustus (pneumonokonioos), näi-

teks süsitolmustus (antrakoos), kivi- ehk lubitolmustus (kalikoos), raudtolmustus (sideroos), tubakitolmustus (tabakoos) jne. Kopsutolmustuse (pneumonokonioosi) progresseerumisel väheneb kopsu hingamis-pind, mis nõuab südamele üle jõu käivat tööd ja põhjustab südamenõrkust.

Sissehingatud tolmu ärrituste ja vigastuste tagajärjel võivad areneda hingamisteede nakkushaigused, näit. kopsupõletik (pneumoonia), tiisikus (tuberkuloos), kiirikseentõbi (aktinomükoos) ja siberi katk (põrnatõbi, antraks).

Tolmu füsioloogiline mõju sõltub tema erikaalust, koostisest ja päritolust. Päritolult võib tolmu olla mehaaniline, keemiline ja bakteriline. Raske tolmu on hädaohtlikum kui kerge. Tolmuterakete kõvadusel ja kujul on samuti tähtsust: teravate kantidega kõva tolmu on ohtlikum kui pehmest materjalist saadud enam-vähem ümmargused terakesed. Seega on ränitolmu ohtlikum kui grafiiditolmu. Ka tolmu keemilisest koostisest ja lahustuvusest sõltub ta kahjulikkus. Keemiliselt kardetavaimaks tuleb lugeda seatina- ja tsingitolmu nende mürgise üldmõju tõttu. Baariumi sisaldav tolmu kutsuvad esile südame- ja jalahalvatusi. Värvitolmu, mis sisaldab arseeni, tekitab mitmesuguseid nahamuuteid, seedeelundite häireid, veremuuteid, perifeerse ja tsentraalse ergukava häireid jne. Taimeriiki kuuluvast tolmust tuleb nimetada tubaka- ja puuvillatolmu. Loomariiki kuuluvast tolmust mõjuvad inimese tervisele karva-, sule-, kondi- jne. tolmu.

Taime- ja loomariigi tolmu võivad kutsuda esile ka rea allergilisi haigusi, nagu heinapalavikku, bronhiaalastmat, ägedat nohu, nõgestõbe, mõningaid ekseemi ja migreeni vorme jne. Need haigused tekivad vastavate allergeenide tolmunähtude sissehingamisest. Kaldumus neiks haigusiks võib olla sünnipärane ja ka saadud mõnede nakkushaiguste tagajärjena.

Taimeriiki kuuluvatest allergeenidest tuleks nimetada mõningate taimede õietolmu, hallitusseenekesi ja pisikuid, loomariiki kuuluvatest allergeenidest — õhus lendlevaid

epidermise tükikesi, karvade ja sulgede osakesi jne. Peale ülalmainitud allergeenide leidub õhus veel iseloomult mitterakulisi allergeene, mida nimetatakse kliimatilisteks allergeenideks ehk miasmideks. Koostiselt on nad valk- või kolloidaalained, mis hõljuvad õhus.

Allergiliste haiguste vastu võitlemiseks tarvitatakse õhu puhastamist allergeenidest, inimeste ümberasundamist, desinsibiliseermist, respiraatoreid ja allergeenivabu kambereid.

Ka kaudsel teel kahjustab suits ja tolmu inimorganismi. Suitsu ja tolmu õhukond vähendab päikesevalgust, ei lase päikesekiiri, eriti ultravioletseid, tungida madalamatesse õhukihtidesse. Mõned teadlased arvavad leidvat suitsu- ja tolmuterakete töös- tusragoonides laste rahhiiti rohkemal määral kui mujal. Rida hügieenikuid katsub viia põhjuslikku vahetorda tolmu hulgaga isegi üldist surmajuhtumite arvu. Samuti aitab suits ja tolmu kaasa udude tekkimisel. Selle tulemusena väheneb ultraviolettkiirte rohkus ja õhutemperatuur. Suits ja tolmu õhus mõjustavad ka inimese psüühilist tunnet. Selge, päikesepaisteline ilm kutsuvad inimeses esile ettevõtlikkust ja tõstab ta enesetunnet. Seevastu udused, tolmust hallid päevad mõjuvad halvendavalt inimese enesetundele ja töö tulemusile.

Ühenduses suitsu ja tolmu satuvad õhku ka mitmesugused mürgised gaasid. Nende mõju organismile sõltub gaaside keemilisest koostisest, põhjustades peale hingamisteede ärrituse ka rea häireid organismi üldtegevuses. Suurem osa neist kutsuvad esile küllaldase kontsentratsiooni puhul esile kopsuturse. Kopsualveoolid täituvad vereleemega. See omakorda takistab hapniku pääsmist verre alveoolide kaudu ja tekitab hapniku puudusel sisemise lämbumise.

Sissehingatud CO mõjustab keemiliselt verevärvi (hemoglobiini), mille tagajärjel viimane kaotab võime hapnikuga ühinemiseks. See tekitab jällegi kogu organismis hapnikupuuduse. Eriti tundlikud mür-

giste gaaside suhtes on nõrgad ja haiged isikud, nagu kopsuhaiged, südamehaiged, verevaesed jne.

Mürgise õhu tagajärjel võivad harilikud bronhiidid muutuda kopsupõletikeks ja peiteastmes olev kopsutiisikus nakatusmürgiseks, virulentseks.

Tavalisematest õhus esineda võivatest mürgistest gaasidest on mainimisväärsed järgnevad:

SO_2 kutsub hingamisteil esile vereüliküllust, verevalumeid ja põletikke. $30 \text{ mg}/m^3$ ärritab silmapilkselt kurku, tekitades köha. $50 \text{ mg}/m^3$ ärritab silmapilkselt silma konjunktiiv. Suurema kontsentratsiooni puhul tekib kopsuturse.

CO satub linnade madalamatesse õhukihidesse peamiselt plahvatusmootorite kaudu, millest väljuvad gaasid sisaldavad CO -d 1—7% (20 HP automootor annab minutis CO -d 30 l, mille tagajärjel 5—10-minutine viibimine kinnises garaazis võib põhjustada surmajuhtumit). Autode liiklemine mürgistab tunduvalt ka linnade tänavate õhku. Tagajärjena võib esineda krooniline CO -mürgistus, mis end avaldab roidumuses ja peavalus.

Teisist mürgiseist aineist, mis võivad leiduda linnade tänavail, tuleks nimetada veel soolhapet (HCl), väävelvesinikku (H_2S), jne., mis aga tavaliselt esinevad selleks liiga väikesis koguseis, et avaldada silmapaistvat kahjulikku mõju organismile.

Väljudes rahva tervishoiulisest seisukohast, põhjeneb võitlus suitsu ja tolmu Eestis Vee, maapinna ja õhu puhtushoiu seadusele (RT 1935, 68, 598). Viimane näeb ette peale muu ka seda, et vabrikud, tehased ja teised sellised asutised, mis võivad olla kahjulikud õhu, vee ja maapinna puhtusele, tulevad asetada ja ehitada tervishoiunõuete järgi, et ära hoida maapinna, vee ja õhu rüvetamist ja rikkumist. See seadus anti senini kehtinud Vene arstiseaduse vastavate §§ asendamiseks. Väljudes teistest lähetehtadest, peamiselt majanduslikest, näeb sama võitlust ette ka rida teisi seadusi, nagu Tööstusseadus, Maanteedeseadus ja Ehitus-

seadus. Suitsu ja tolmu vastu võitlemise küsimust käsitlevad ka omavalitsuste korraldused, kus omavalitsused Ehitusseaduse nõude kohaselt juba oma maaala planeerimisel eraldavad vastavad alad tööstusettevõtete kui suuremate suitsu ja tolmu kaudu ümbruskonda tülitavate asutiste paigutamiseks.

Tallinna linna ehitusmääruse § 93 näeb ette, et tööstusettevõtteid võib asutada ja avada Ehitusseaduses ettenähtud korras kinnitatud linnaplaanis ettenähtud tööstusrajoonides, vastavalt tööstusettevõtte iseloomule ja liigile.

Tööstusettevõtted liigitatakse suur-, kes- ja väiketööstusettevõtteiks. Tööstusseaduses määratud tunnuste alusel loetakse tülitavaks tööstuseks ettevõtte, mis võib rikkuda õhku suitsu, tahma, tervisele kahjulikkude või halvalõhnaliste olluste levitamise või käre tülitada ümbruskonda, eriti gaasi valmistamise; maa- või kiviõlide destilleerimise; tõrva valmistamise; asfaldi- ja pigi keetmise ettevõtted; klaasivabrikud; lubja-, telliskivi- ja kipsipõletusahjud; igasugused halba lõhna tekitavad keemiavabrikud; kiirpleegitamise, linaõli keetmise ja tärklise valmistamise ettevõtted; vahariide-, katusepapi- ja katusevilditehased; liimi-, kalarasva- ja seebi keetmise ettevõtted; luude põletamise, kuivatamise, keetmise ja pleegitamise ettevõtted; tapamajad; rasvasulatamise ettevõtted; loomakarva ümbertöötavad tööstused; soolte ümbertöötamise, nahkade kuivatamise, soolamise ja parkimise ettevõtted; metallide sulatamise suurahjud ja valukojad; katelde, raud- ja teraslaevakerede ja muude raud- ja teraskonstruksioonide needimise töökojad; teraskuulide freesimise töökojad; naela- ja neevabrikud; vabrikud, kus valmistatakse paberit puust või kiudainest (tselluloosivabrikud, kunstvillavabrikud); tselluloosi ja teiste selliste ainete valmistamise ja ümbertöötamise ettevõtted; süüteainetevabrikud.

Kaubanduslikud ettevõtted, mis tülitavad ümbrust suitsu, tahma, tervisele kahjulikkude olluste, halva lõhna või käreaga on keela-

tud samades rajoonides, kus on keelatud tülitavad tööstusettevõtted.

Olevad tööstusettevõtted, mis asuvad nende liigile ja iseloomule mittevastavates rajoonides, ei tohi suurendada tööstuse laiendamiseks oma praeguse maaala piire.

Kui mingi tööstusettevõtte osutub ümbruskonnale tülitavaks (lõhn, müra, suits, tolm), nõutakse omavalitsuse poolt vastava puuduse kõrvaldamist, tarvilisel korral kohtu kaudu, milleks annab võimaluse BES § 987.

Suitsu ja tolmu vastu võitlemisel suitsu mitte- või vähetektivate kütteainete, nagu koks, gaas ja elekter, osalt ka turvas, soodustamise kohta tuleb tähendada, et kuigi nende levikul kütteainena on märgata suurt edu, mida tõestab alljärgnev loetus, tuleb küsimuse lahendamisel silmas pidada meie oma kütteaine — põlevkivi — laiema tarvitamise võimaluse loomist. Viimane küsimus on võetud põhjalikule uurimisele ja kaalumisele Eesti Rahvuslikus Jõukomitees, kes, väljudes peamiselt majanduslikust seisukohast, uurib meie praeguste kütteainete, nende hulgas ka põlevkivi, tarvitamisviise ja sel alal esinenud ebaratsionaalsusi. Vastavate põhjalikkude uurimustega püüab komitee luua pinda põlevkivi suuremaks, majanduslikult kasulikumaks ja tervishoiule mitteohlikuks tarvitamiseks kõigis me tööstusis.

Elektri tarvitamine tööstuse- ja majanduse otstarbeks on Tallinna Linna Elektri jaama andmeil tõusnud 1937. a., võrreldes 1920. a., kuni kümnekordseks (1937. a. — 11 942 474 kWh).

1937. a. majapidamiseks ja tööstuseks Tallinna Linna Gaasivabrikus valmistatava gaasi hulk on tõusnud, võrreldes 1920. a., kahekordseks (1937. a. — ligi 500 000 m³).

Ka turba ja koksi tarvitamine näitab Tallinnas viimaseil aastail suurt tõusu.

Tervishoiuasutised on alati astunud tarvilisel korral samme suitsu, ühiskonda häirivate gaaside ja tolmu jne. hädaohu vastu võitlemiseks, toimetades kohalikke uuringuid ja järelevaatusi ja nõudes pahede kõrvaldamist. Nii oli Tallinnas asuv suurem tselluloosivabrik sunnitud ette võtma üm-

berehitusi ja isegi teatavaid ümberkorraldusi töötamisviisis.

Tervishoiuasutiste poolt on korduvalt toimetatud uuringuid õhus leiduvate CO, SO₂ ja autode gaaside suhtes. Nagu teisteski linnades, nii on ka meil sõidukite ja veokite motoriseerimise arenedes tõusnud ülalmainitud gaaside hulk tänavaõhus, eriti kitsa- ja suurema liiklemisega tänavail. Nii on näiteks Tallinnas võrdlemise kitsal tänaval, kus 1 minuti jooksul möödus 4 mootorsõidukit, sumedal, niiskel päeval leitud 1 m³ õhus isegi ligi 20,0 mg SO₂. Vastavalt on nenditud ka suurendatud hulgal CO-d, kuna on teada, et 20 HP mootorist väljub kuni 30 l CO-d minutis.

Ka tolmusisaldavuselt pole Tallinna tänavaõhul erilisi lahkuminekuid, võrreldes suuremate välismaiste linnadega. Nii sadestus juunis 1939 Tallinna õhust 1 m² kohta 513—1033 mg tolmu 24 tunni jooksul, millest 38—43% oli orgaanilise päritoluga. 8,6% tolmost oli vees lahustuv, millest orgaanilise päritoluga oli 61% ja anorgaanilise päritoluga 39%. Paremaks kvalitatiivseks meetodiks õhus leiduva CO hulga määramiseks osutub Tallinna Linna Keemia-Bakterioloogilaboratooriumi andmeil adsorbeerimine J₂O₅-ga. Vastava aparatuuri puudumisel pole meie tänini teostanud CO kvantitatiivseid uurimusi tänavaõhus.

SO₂ kvantitatiivsel uurimisel on osutunud parimaks meetodiks SO₂ adsorbeerimine väävelhappevaba perhüdrooliga, kust SO₂ sadestatakse BaSO₄-na ja mille kaalu järgi arvutatakse SO₂ hulk.

Lendava tolmu uuringuid on meil tehtud, kuid mitte plaanikindlasti. Tolmu määramisel on tarvitatud sadestusmeetodeid. Tolmu imamisseadised puuduvad.

Üle minnes seaduste juurde, mille eesmärgiks on suitsutõrje tööstuslikes ettevõtteis ja eramajus, tuleb tähendada, et meil kehtiv Ehitusseadus näeb ette selle küsimuse lahendamist vastavate teedeministri poolt antavate ehitustehniliste määruste kaudu. Ehitusseaduse § 110, p. 8 kohaselt võivad ehitustehnilised määrused sisaldada eeskirju

kollete, ahjude ja keskküttesüsteemide, samuti keskkütteseadmete paigutuse, ehitusviisi ja materjalide kohta. Sama seaduse § 110, p. 14 võimaldab eeskirjade andmist kütmis- ja tuletegemisviiside rakendamise kohta maaalal, mis peab olema vaba põlemissaadusist. § 110, p. 21 võimaldab eeskirjade andmist ehitiste kohta, mis sisaldavad suuri koldeid või tekitavad suurel määral reovett, lehka või suitsu.

Linnavolikogud võivad anda täiendavaid eeskirju ehitustehniliste määruste piirides ülaltoodud aladel.

Nii näeb Tallinna linna ehitusmääruse § 97 ette, et tööstusettevõttele, mis tekitavad kahjulikke gaase, peavad olema abinõud nende gaaside kinnipidamiseks ja kahjutukstegemiseks. Paksu suitsu vältimiseks peavad tööstusettevõtted olema varustatud vastava seadisega. Need seadised peavad olema ka tööstusil, mis asuvad tööstusrajonides, kus on lubatud tülitav tööstus. Käesolevas paragrahvis ettenähtud nõuded kehtivad ka igasuguste ehitiste keskkütteseadmete kohta.

Suitsulööride ja korstnate korrashoidmiseks Tallinnas kehtib Korstnapühkimise määrus, mis peale muu taotleb vastavate seadiste korralliku töötamise järelevalvet. Mainitud määrus näeb ette korstnate ja suitsulööride puhastamise sagedust ja korstnaisse ja suitsulööridesse kogunenud tahma põletamist. Keskküttega varustatud elumajades tulevad korstnad ja suitsulöörid puhastada talvekuudel vähemalt 1 kord iga kahe nädala kohta ja ahjuküttega majades 1 kord iga kuue nädala kohta. Pliitide ja pesuköökidest korstnad tulevad puhastada aasta läbi vähemalt 1 kord iga 6 nädala kohta. Tööstusettevõttele ja saunades teostatatakse puhastamist vähemalt 1 kord iga kahe nädala kohta.

Majanduslikel kaalutlusil on vaja soetada põlevkivile kui kodumaa tootele suuremat levikut kütteinena. Kuid põlevkivi levitamise üheks takistuseks on asjaolu, et tema põletamisel olemasolevad kütteseadmed annavad palju nõrgist suitsu. See sunnib muu-

seas ka arvama, et põlemine koldeis on puudulik ja mitteökoonoomne. Tööstuste aurukatelde ja tööstusahjude suitsu tekkimise põhjuste selgitamiseks ja suitsu vähendamiseks ja kaotamiseks vajalike abinõude valikuks määras majandusminister 20. novembril 1937 erikomisjoni, kelle töö kestab.

Töö ühe tulemusena korraldati lühiaegsed erikursused kütjaile, et saavutada kindlamat, ratsionaalsemat ja vähem suitsu tekitavat kütmisviisi. Selle tagajärjel alandati üldiselt suitsu paksuse maksimumi käitsi kütmisel ühe astme võrra (Ringelmann'i skaala alusel).

Suitsu ja tolmu vastu võitlemine kuulub Ehitusseaduse kohaselt peamiselt ehitusinspektorite tegevusalale, kuid ka omavalitsusorganitel on seaduslik õigus algatada nende asutiste kohtulikule vastutusele võtmist, kes pole täitnud vastavate seaduste ja määruste nõudeid. Tallinna linnaomavalitsus on neid võimalusi kasustanud eriti juhtumeil, kus on esinenud ümbruskonna elanikkude poolt kaebusi tülitavuse suhtes. BES § 998 alusel otsustab kohus igal erijuhtumil, kas naabrite tülitavus aset leiab.

Plaanikindlat suitsu vastu võitlemist linnaomavalitsuste piirides soodustab eriti üldtähendatud tööstusrajoonide kindlaksmääramine ja võimalus seega elamisrajoone vabastada neid tööstuste kaudu häirivast suitsust, tolmust, müra ja lehkadest. See võimalus on linnaomavalitsuste poolt leidnud alalist kasutamist. Suitsu tekitavate tööstuste tegevuse järsk piiramine oleks ebaratsionaalne, kuna see takistaks eriti meie oma kütteinena — põlevkivi levikut, mis muutuks majanduslikult ebasoovitavaks. Küsimuse lahendamine peamiselt tööstusettevõtete alal on, nagu tähendatud, tehtud ülesandeks erilisele suitsu uurimise komisjonile Eesti Rahvusliku Jõukomitee juures. Selles võitluses oma elanikkonna tervise ja heaolu eest on omavalitsused seni alati leidnud soimat poolehoidu seltskonnalt ja avalikult arvamisel. Kuid ka ettevõtete omanikud on huvitatud suitsu vastu võitlemisest kui ma-

randuslikust tegurist, mis võimaldab kütteinete ökonoomsemat tarvitamist. Nad on alati täiendamas oma kütteseadmeid, eriti siis, kui nende investeringud sellesse enast vähegi tasuvad. Nii näiteks on Tallinna linna ettevõttest Tallinna Linna Elektri jaam omale juba üles seadnud lendtolmupüüdja (tsüklooni). Tähendatud seadise juures ei ületa korstnasuitsu tihedus Ringelmann'i skaala II astet. Katelde ülekoormatusel aga on suits ka praegu täiesti tihe. Tsüklooniga kinnipiüüta tolmu kujuneb 7% kogu tuhasta, 3% kütteinest. Ööpäeva jooksul püütakse tsüklooniga kinni Tallinna Linna Elektri jaama teatel umbes 4 t lendtolmu.

Teisesüsteemilisi tolmutüüdjaid, nagu märgeraldajad ja elektrifiltrid, pole meil kasutamisel. Katsed tolmutüüdjatega kestavad.

Ehitusmäärused, kui ka linna sundmäärused võimaldavad takistada seesuguste küttekollete ehitamist, mis annavad eriti palju suitsu, nagu on tähendatud ülal Ehitusseaduse käsitlemisel.

Sirdudes tolmu vähendamise küsimuse juurde vastavate liiklemisteede ehitamise kaudu, tuleks tähendada, et meil, eriti Tallinnas, on teede ehitamisel alati peale nende vastupidavuse pööratud vajalikku tähelepanu ka tolmu hulga vähendamisele.

Teede ehitamise poliitikas väljenduvad selgesti ülaltoodud väited.

Tänavate katmise viisi tolmu tekitamise seisukohalt hindamisel tuleb tähendada, et parimaks on osutunud graniitparkettkividega sillutatud tänav, kus kivide vahed on täidetud asfaldiga, kuid ka asfaltkorraga kaetud betoonteel.

Tähtsamaks tolmu vastu võitlemise abinõuks on ka meil, nagu mujalgi, tänavate järjekindel puhastamine ja nende kastmine veega. Tänavate puhastamiseks on Tallinna Linnavalitsuse poolt Krupp'i tehaseilt tellitud eriline tänavate puhastamise masin, mis maksus umbes 40 000 kr. Masina töötamisviis põhjeneb prügi ja tolmu imemise põhimõttel ja võib ka külmal ajal tänavaid puhastada ilma neid kastmata. Ma-

sin puhastab tunni jooksul 20 000—24 000 m² tänavat, puhastades 2 m laiuse riba kiirusega 10—12 km tunnis. Prügi ja tolmu kogutakse vastavasse kasti ka tänavarentsleist.

Tänavate tolmu vastu võitlemiseks on meil käsitamisel ka imbutusõlid ja keemilised vahendid. Tänavate pealispinna imbutamiseks tarvitatakse mitmes aedlinnas ja kuurordis meie põlevkivist saadud õlisid. Vahend on küll tolmu vähendamiseks tõhus, kuid pisut häiriv oma lõhna, kui ka määrdumise tõttu. Keemilisest aineist on leidnud tarvitamist kloorkaltsium, millega on saavutatud tolmu vähendamisel häid tulemusi, kuid hinnalt tundub see kallina.

Üldiselt tuleb tähendada, et nii suitsu, kui ka tolmu vastu võitlemise küsimus seisab me omavalitsusis tähtsal kohal ja eriti viimaseil aastail tegeletakse selle küsimusega energiliselt kõikjal.

Kokkuvõttes tuleks võitlusel suitsu ja tolmu nõuda järgmiste põhimõtete ellu rakendamist:

1. Linnade planeerimisel tuleks tööstusrajoonid eraldada elunemisrajoonidest võimalikult haljasvööndiga. Praegustes elunemisrajoonides leiduvad tööstused tuleksid teatud aja pärast likvideerida.

2. Kõigi võimalikkude abinõudega tuleks aidata kaasa me linnade suitsuohust vabastamiseks.

3. Tuleks aidata kaasa üleminekuks suitsu mittetekitavaile kütteinetele.

4. Tolmu vähendamiseks tuleks rõhutada vajadust sillutada tänavaid kattega, mis ei tekitaks tolmu.

5. Väljakud, hoonestamata maaalad, samuti osa õuedest tuleksid tolmu vähendamiseks katta muruga.

6. Tuleks anda vastavaid määrusi, mis keelaks hoonestatud rajoonide tolmutekitavate ainete vedamise ja hoidmise ja tolmu tekitamise ehitamisel, kui ka elamute lammutamisel.

7. Tänavate puhastamiseks tuleks kasutada võimalikult ainult tolmuimevaid seadiseid.

Rahvasupelasutisist.

(Järg¹⁾).

Seetõttu tuli näiteks Touquet linnas Prantsusmaal suur mereveega täidetud bassein, mis oli alguses arvatud lahtisena alalise vee juurdevooluga, hiljem siiski varustada vee värskendamise seadmega. Suurema tähtsuse kui vee uuendamise sagedus evib küsimuse selgitamine — kui palju vett tuleb arvestada iga supleja kohta. Kuigi selles küsimuses on lahkuminekuid, on suurem osa asjatundjaid arvestanud, et peaks olema 1500 l, s. o. et peab olema suur veetagavara, et hoida basseini vett puhtana.

Sellistes basseinides on püsivalt voolav vesi ja nn. kinnises ringvoolus, sest igale veehulgale, mis basseini lastakse, vastab sama hulk vett, mis välja lastakse ja see hulk peab olema vähemalt 1 m² iga 1/2 supleja kohta. Tegelikult aga tarvitavad asutiste ehitajad palju suuremaid kvantume ja arvestavad 2000—2500 l iga supleja kohta. Ja seda järgmisil põhjusil. Supelasutiste seadmed — pumbad, filtrid, soendajad — ei võimalda reguleerida vee andmist täpselt vastavalt küllastajate arvule, vaid võetakse teatud keskmine küllastajate arv ja nende seadmete käiku kas kiirendatakse või aeglustatakse, ilma et neid pandaks seisma ka asutise sulgemisel. Sel viisil on asutise avamisel basseini vesi täiesti uuendatud ja värskendatud.

Vee uuendamise sagedus pole siiski küllaldane kriteerium vee täieliku kahjutuse kohta, vaid seda peab püsivalt jälgima korduvate analüüsimiste teel. Vee uuendamise perioodid on järgmised: tarvitatud vesi, mis on võetud basseini madalamast osast, lastakse läbi võrkfiltri, millega kõrvaldatakse mustuse suuremad osad — karvad, riidekoed jms. Peale selle lastakse vesi liivafiltri, kus see klaaritakse ja tarbekorral steriliseeritakse. Lõpuks puhastatakse vesi haigusidudest ja lastakse jälle läbi soendaja basseini.

Olgu supelasutise seadmete kogu milline tahes, on põhimõtteline alus igal pool samane. Kuid on olemas võrdlemisi suur arv mehaanilisi veepuhastusseadmeid ja nende valik sõltub praktilisist kaalutlusist. Võtame nüüd lähemale vaatlusele kolm tähtsamat operatsiooni: filtreerimise, steriliseerimise ja uuestisoendamise.

Kõigepealt tuleb märkida, et esimesed kaks operatsiooni on sisult samasugused, mis sooritatakse joogiks tarvitatava vee juures. Seetõttu kõik joogivee filtreerimise ja steriliseerimise protsessi üksikasjalised toimingud leiavad käsitlemist ka siin. Kuid vaatamata sellele, on praktika siiski valinud neist need, milliseid on hakatud ka üldiselt tarvitama, ja allpool peatume vaid nende kirjeldamisel.

Basseini vette satub karvu, rõivatükke, kestava naha tükke, ninalima, tolmu, mis on toodud supelrõivastega, ja lõpuks mitmet liiki mustust, mille sattumist basseini on siiski võimatu vältida, vaatamata kõikidele ettevaatusabinõudele. Kõiki neid esemeid on leitud vee filtreerimisel.

Et kiirustada vee filtreerimisprotsessi, võib kasutada kiirfiltrereerimist, mis seisneb selles, et teatud surve all lasta vett läbi võrdlemisi hõreda filtreerimiskihi, lisandades enne seda veele koagulatsioonivainet. Sel viisil saab filtreerida kiirusega 5—10 m³ vett tunnis 1 m² filtreeritava vee pindala kohta. Enne filtreisse laskmist vesi sõelutakse, et vältida filtreisse suuremate jätiste sattumist ja lisandatakse sellele koagulatsioonivainet — peamiselt tarvitatakse selleks alumiiniumsulfaati — arvates 15—20 gr 1 m³ vee kohta. Kuid selle aine lisamine pole just igakord tarviline, näiteks kui osutub küllaldaseks filtreerida 2 m³ tunnis 1 m² filtreeritava vee pindala kohta. Koagulatsioonivaine juurdesegamine toimub automaatselt erilise seadise abil, kujutab endast püsiva tasemega lihtsat paaki, mida täide-

¹⁾ Vt. „Eesti Linnad“ nr. 2/XII — 1930.

takse sellekohasest tagavaranoüst, mis sisaldab alumiiniumsulfaadi lahust. Paagist läheb vastavas järjekindluses toru veetorustikku. On olemas reguleerimiseadis, mis võimaldab proportsionaalselt voolu kiirusele määrata vette segatava koagulatsioonaine hulka. Tõuseb või väheneb voolu kiirus, suureneb või väheneb proportsionaalselt ka lahuse hulk.

Mis puutub filtreisse, siis kujutavad nad endast silindritaolisi kinnisi reservuaare, milles on filtreerimisaine kindla järkusega kvartslüüva näol. Liivaterade kaliibril on suur tähtsus, sest filter peab igas kohas avaldama ühesugust vastupanu läbivoolavale veele. Sedavõrd, kuivõrd filtrid ummistuvad, suureneb takistus ja kui see tõuseb 150—200 gr surve kaotamiseni, on vaja filtreid puhastada, mis on võrdlemisi lihtne operatsioon ja milleks kulub maksimaalselt 15 minutit.

Filtrite arv sõltub loomulikult sellest, kui suur on iga filtri filtreerispindala ja kui palju on vaja tunnis puhastada vett. On aga otstarbekohane, et filtreid oleks vähem, sest siis on tarvis ka vähem kalleid torustikke, kraave ja muid tarvilisi seadmeid. Tavaliselt piisab kolmest filtrist, kusjuures kaks on alati tegevuses ja kolmas tagavaras, mis võetakse tarvitusele siis, kui osutub tarviliseks suurendada filtrite arvu basseini vee puhastamise kiirendamiseks või asendada rikkiläinud filtrit. Samuti võib supelasutise vee puhastamist toimetada filtritega osaliselt.

Vee puhastamise keemiline meetod on oluliselt samasugune kui teistel süsteemidel, olgugi et tarvitatavate kemikaalide hulk on siin veidi väiksem. Vahe seisneb vaid selles, et puhastamine toimub siin eriti liigitatud ja kalibreeritud kahele korrale asetatud filtreerimisainete kaudu ja on lülitatud seeriasse, nii et vesi peab läbima enne tagasiminekut basseini need kaks filtreerimisastet.

Filtreerispindala tähtsus on siin kaks kuni neli korda suurem kui kiirfiltrite süsteemis. Kõigepealt on sellel see paremus, et vähendab surve kaotust 25% võrra terves

filtreerimiseadmes, mis annab võimaluse teostada kulude järjekindlat säästu vee viimisel ringvoolu. Need filtrid töötavad vaid vee raskusega lahtises basseinis filtrite kõrgemal korral, ilma et oleks veele antud mingit erilist survet. Iga filtrite kord on jaotatud mitmesse eri basseini vaid selleks, et osa filtrite puhastamisel teine osa neist võib töötada segamatult. Puhastamine toimub automaatselt segatud vee ja õhu laskmisega teatud surve all filtrite alumisse ossa.

Peale (mõned installaatorid arvavad, et enne) filtreerimist antakse veele teatud hulk õhku, et seda reoksüdeerida, sest absorbeerimisele seltsib oksüdeerumine, milline nähe tekib vees oleva gaasi arvel. Õhu lisandamine toimub peamiselt väikese pumba abil. Selle tagajärjel muutub vesi läbi paistvaks ja on lõhnata, kuid peale selle on tähtis, et see oleks ka steriilne. Vesi sisaldab aga siis veel hulk mikroobide idusid, nende seas ka koli-pisikuid, mis kõige rohkem peavad vastu.

Steriliseerimisainena tarvitatakse kõige sagedamini kloori. Oleks aga ekslik arvata, et kindla kvantumi klooriga võib alati saavutada ühesuguseid tulemusi. Praegu võetakse reaktiivi vaid proportsionaalselt puhastamisele kuuluva vee hulga ja ei arvestata vee rüvetamise asjet. Seepärast, vaatamata soovimatuile tulemusile, mis sellel võib olla, osutub vajaliseks jätta vette kloori ülemääriliselt. Kuni 0,5 mg l kohta on see märgatav vaid lõhna järgi. Kui kloori hulk ületab selle määra, siis annab see end tunda limanahale. Basseinist väljumisel võib vesi sisaldada veel 0,05 mg kloori l kohta. Kuid vaatamata sellele, on ekslik arvata, et basseini vesi on antiseptiline. Üksikasjalised analüüsid on tõendanud, et kuigi vees on kloori, sisaldab see siiski üle 500 pisiku cm^2 kohta. Õnneks aga on koli-pisikud väga tundlikud kloori vastu ja sellises vees nad hävivad.

Et selgitada vee seisundit, on küllaldane määrata analüüsiga kloori hulka enne vee laskmist basseini ja vee väljavoolamisel sellest.

Arvestades seda, et kloori leidumine vees ülemäära pole mitte igakord teatud hädaohuta, on väga soovitatav, et selliseid kontrollmääramisi toimetataks sageli.

Vee kloorimisele mõjub soodsalt soojus kuni 26°, mis on selleks parim temperatuur.

Vee sogasus vähendab kloori mõju. See pärast on otstarbekohane lahustada kloori filtreeritud vees. Kui aga kloorimist teha enne filtreerimist, siis nõuab see suuremat hulka kloori, mis aga iseendast on väike tüli, sest vastav kulu on väike. Kuid vee sogasus sõltub ka sellest, kas basseini külatab palju või vähe inimesi. Esimesel puhul on vees kloori vähe, teisel — ülemäära.

Ammoniaagi lisandamine veele tähendatud protsessi ajal aeglustab vee hapendamise käiku. See pärast tuleb selle protsessi juures tarvitada vee aeglaseimat voolu.

Lõpuks on vajaline vee energiline segamine vedela klooriga. Mõned installaatorid asendavad seda õhustusseadme tarvitamisega pärast steriliseerimist.

Kloori võib lisandada veele vahetult vedelikuna. Samuti tarvitatakse alakloorishapu soodat, millisel juhtumil on vaja väike abipump, mis töötab korraka nii kloramiini ($CH_2 \cdot C_6H_4 \cdot SO_2 \cdot N \cdot NaCl$), kui ka puhtavee juhtimiseks. Pumbas toimub nende kahe aine energiline segumine üheks homogeenseks massiks ja see segu lastakse uuesti üldisse ringvoolu.

Vee puhastamise protsess kloramiiniga seisneb selles, et vee ringvoolule lisandatakse ammoniaaki, sulfaatammoniaaki ja kloorgaasi. Ammoniaaki lisandatakse selleks, et küllastada ülemäära kloori, et saavutada orgaaniliste ainete täielist hävitamist vees, sest kloori ülemäärane hulk võiks tekitada fenoolühendite tõttu ebameeldivat lõhna.

Seevastu vee steriliseerimine osooniga ei tee sellist tüli. Konstruktorid on valmistanud seadmeid, mis võimaldavad vee täielikku puhastamist. Operatsioon toimub kombineeritud õhustamisega pärast vahetut filtreerimist. Vett ja osoonitud õhku juhitakse tea-

tud tornikesse, mis on varustatud erilise segamiseseadisega nii, et mõlemad ained satuvad lähimasse kontakti. Liigne õhk vabaneb tornikesse ülemas osas, kuna vesi voolab juhtme kaudu basseini. Mõned konstruktorid püüavad kinni osoonitud õhu, et seda juhtida uuesti steriliseerimiseseadmesse, millega saavutatakse tunduvalt säästu.

Osooni valmistavad sellekohased aparaadid 8000—15 000-V pingel all. Olgugi, et osoonimine on kallim kui teised talitusviisid, on sellel siiski suuri paremusi. Tuleb tähendada, et steriliseerimiskulud moodustavad väikese osa vee korrashoiukuludest. Viimaseil aastail on järjest kasvamas nende supelasutiste arv, mis tarvitavad steriliseerimiseks osooni.

Steriliseerimiseks on hakatud tarvitama ka metalle, nagu hõbedat ja vaske. Kahjuks on viimane veidi mürgine ja seetõttu tarvituselolevad talitusviisid, eriti lahtistes basseinides, nõuavad suurt täpsust. See talitusviis seisneb selles, et klooritud vesi lastakse jooksta üle vasest eseme, mis vähendab kontsentratsiooni ja väldib lõhna. Samuti takistab see mikrokoopiliste veetaimede tekkimist basseini.

Mis puutub hõbedaga opereerimisse, siis kuulub see elektrolüütilise talituse gruppi. Läbi ioniseerimisstaadiumis oleva lahustatud hõbedat lastakse elektrivool, mis kutsus esile hõbedat lahustumise väga suurde arvu osisse, mille tagajärjel vesi muutub aseptiliseks. Viimasena kirjeldatud talitusviis on hakanud levima Saksamaal.

Kuid peale puhastamist laiemas mõttes on vaja vett veel uuesti soendada kuni 20°, mida saavutatakse sel teel, et vett lastakse tsirkuleerida silindris, kus see sellekohaste seadistega soendatakse. Sealjuures hoitakse termostaadi abil temperatuur püsivalt ühel kõrgusel automaatselt sellega, et soojusjuhtmeis kuuma vee või auru tsirkulatsiooni kiirendatakse või aeglustatakse. Soenduseseadme väljavoolul juhitakse vesi otse teed jälle basseini ja tavaliselt väikese basseini osast.

Vee ringvool väljaspool basseini toimub pumpade abil, mis on asetatud vahenditult peale sõelfiltrit.

Filtriite ja sterilisaatori vahele asetatakse veejuhtme haru, mille kaudu juhitakse värsket vett installatsiooni veega varustamiseks, samuti ka vee perioodiliseks andmiseks vee äraauramise ja muil põhjusil vee kao kompenseerimiseks. Vee üldist kadu päevas tuleb arvestada 4—5%.

Mõnikord osutub tarviliseks vett pehmen-dada, et vältida torustikus kivide liiga intensiivset tekkimist. Sellist pehmen-damise

vajadust on tunda samuti duššides tarvita-tava vee jaoks. Seepärast on tarviline ase-tada veejuhtmeisse vee pehmen-damise sead-et kohe pärast harujuhtme suubumist pea-juhtmesse. Teoreetiliselt on vee värskenda-mine lõpmatu. Tegelikult aga tuleb vett uuendada perioodiliselt täies ulatuses, sest vett kulub puhastamiseks ja seadmete kont-rollimisel. Vee täieline uuendamine toimub keskmiselt iga kahe kuu tagant. Tuleks veel tähendada, et osutub vajaliseks iga päev pesta harjaga ja veega basseini seinu.

(Järgneb.)

Eesti Linnade Liidu tegevusest.

Eesti Linnade Liidu esindajatekogu koos-olek peeti 2. juulil 1939 Türi, koolimaja saalis.

ELL esimees A. U e s s o n, avanud koos-oleku, tervitas Siseministeeriumi Omavalit-sustetalituse direktorit E. D o l f'i ja inspek-torit K. H e i s t e't ja ELL esindajatekogu liikmeid, avaldades ühtlasi Türi Linnavalitsu-sele, eesotsas linnavanem A. V i i r m a a'ga, tänu lahke kutse eest pidada ELL esinda-jatekogu koosolek Türi.

Kuna on kujunenud traditsiooniks, et ELL esindajatekogu koosolekuid juhatavad ELL esimees, abiesimehed ja selle linna lin-napea või linnavanem, kus koosolek peetak-se, valiti ühelhäälel koosoleku juhatajaks veel Türi linnavanem A. V i i r m a a.

O t s u s t a t i ühelhäälel kinnitada ELL 1938./39. a. rahaline aruanne.

Seepeale võeti teadmiseks V. S m e t a-ni'n'i poolt esitatud ülevaade ELL tegevu-sest 1938./39.

Türi linnavanem A. V i i r m a a tervitas ELL esindajatekogu Türi linna nimel, soovi-

des koosolekule edu ja et sellest osavõtjail jääks Türist parimad mälestused.

Seepeale esitas ta ülevaate Türi ajaloo-st ja praegusest majapidamisest. (Vt. lk. 49).

Kuressaare linnapea J. P e r e n s refereeris uue Ehitusseaduse põhijoonist. (Vt. „Ees-ti Linnad“ nr. 3/XII — 1939, lk. 33).

Tallinna linnaarst dr. N. S a r v refereeris võitlusest suitsu ja tolmuga. (Vt. lk. 54).

Peale koosolekut oli korraldatud ringsõit linna asutiste, vaatamisväärsuste ja ettevõte-tega tutvumiseks. Külastati linna raekoda, suurt kooliaeda, Türi paberi- ja tselluloosi-vabrikut, linna lähedal asuvat Türi piima-tehast, Türi piimatalitust ja Türi raadiosaa-tejaama.

Nagu hiljem kuuldus esindajatekogu liik-meilt, on kõik tõsiselt üllatatud Türi linna kiirest arengust, ta kõrgel tasemel seisvast heakorrast, eriti mis puutub haljasaladesse, samuti ka Türi Linnavalitsuse ja elanikkonna suurest külalislahkusest.

Kroonika.

Hindamisandmete salajashoidmisest Soomes.

Soomes kehtivate seaduste järgi kuuluvad hindamiseks esitatavad andmed salajashoidmiseks. Seadus näeb isegi ette, et komisjonide üldkoosolekuil ei tohi ette kanda kogu ulatuses tuludeklaratsiooni andmeid, vaid esitatakse ainult sellised osad, mille üle vaidlus on esitatud komisjonile. Seadus näeb ette, kellele tohib anda andmeid hindamisdeklaratsioonidest. Hindamise vastu esitatud protestide puhul on isegi ette nähtud deklaratsioonandmete saladuse kindlustamiseks võimalus moodustada eriline komisjon, kes tohib läbi vaadata deklaratsiooni andmed ja siis esitab vastava apelatsiooniinstantsi üldkoosolekul andmed, kas kaebuse arvutused on õiged või mitte. Kui isikud, kelle käes deklaratsioonandmed on ametialaselt, avaldavad neid andmeid selliseile isikuile, kellele sellist õigust pole seadustega kindlustatud, siis võivad nad asjasthuvitatud isiku kaebusel langeda karistuse alla.

Sellise saladuse tagatise kõrval on aga seaduses teine nõue, et maksustamisotsused pannakse välja asjasthuvitatud isikuile vaatamiseks. Millises ulatuses selline avalikuks tutvumiseks väljapanek peab toimuma, pole aga seadusis lähemalt piiritletud ja ka praktika on arenenud erinevali teil. Kohati on ametiasutised asunud seisukohale, et igäüks võib asjasthuvitatud isikuna tutvuda ainult tema isikliku maksustamistoiminguga, kuna teised on asunud seisukohale, et kuna mõnede maksukohuslaste väljajätmine mõjustab suurendavalt teiste maksustamiskoorlust, siis on iga maksnik asjasthuvitatud isikuna järelikult õigustatud jälgima ka teiste maksustamist. See aga annuleerib kogu salasuse.

Varem tõsteti küsimus, kas poleks otstarbekohasem maksnikkude nimestikkude üldiseks väljapanekuks seda trükkida. Vastav kohtuinstants asus ses suhtes eitavale seisukohale, leides, et see oleks seadusega kindlustatud salajashoidmise kohustuse rikkumise.

Hiljem on aga siiski Helsingis hakatud maksnikkude nimestikke trükkida avaldamaks, et võimaldada üldist kontrollimist seaduse kohaselt. Kuna keegi pole kohtuliku protestiga selle kohta esinenud, siis pole ka teada, kuidas suhtusid vastavad kohtuasutised käesajal küsimusse.

Kuna seadus igatahes sisaldab teataval määral vastukäivusi, mis jätavad väga suured kõikumispüürid, sõltuvalt kohalikest tõlgendustest, juhtis õiguskantsler majandusministri tähelepanu seaduse neile puudusile ja püstitas küsimuse, kas poleks otstarbekohane tõsta päevakorra seaduse täpsustamise küsimus.

Uued tuletõrjeredelid.

Londoni tuletõrjeosakond soetas omale hiljuti uue tuletõrjeredeli, mis lahtilükatult ulatub 30 m kõrgusele ja on kinnitatud autošassii külge. Samal autol asub ka tuletõrjeprits, mis annab 4000 l vett minutis, survega 12 kg cm².

Redeli ülemine osa on varustatud kahe voolikuga ja erilise platvormiga tuletõrjuja redelit seada igasugusesse asendisse. Redel pannakse liikuma kahe mehhanismi abil. Ühega võib teha kiirpöördeid, kuid teisega õige aeglasi ja see viimane võimaldab redelit asetada täpselt soovi kohaselt. Kui redel on täiesti lahti lükatud, siis auto tagumine osa kinnitatakse erisuguselt, et oleks kindlustatud redeli paigalpüsimine.

Redeli ülemine osa on varustatud kahe voolikuga ja erilise platvormiga tuletõrjuja jaoks, kes käsitseb voolikut.

Autojuhi kabiin on telefoniühenduses redeli ülemise platvormiga.

Nakkushaigla ehitamine Sortavalas.

Sortavala linnavolikogu otsustas ehitada linnale nakkushaigla ja määras selleks 2 253 000 Smk. krediiti. Haiglasse loodetakse paigutada 30 täiskasvanut või veidi rohkem lapsi. Linnal on 4300 elanikku.

„Eesti Linnad“ **(end. „Linnad ja Alevid“)** **Eesti Linnade Liidu häälekandja**

ilmub 1939./40. a. XII aastakäiguna, avaldades artik-
leid ja teateid nii kodu- kui välismaade linna- ja alevi-
omavalitsuste korraldusest ja elust, tutvustades nende
kavatsuste ja saavutustega jne.

Ajakiri ilmub 10 korda aastas.

Numbri hind 25 s., aastakäigu (10 numbrit) — kr. 2.50.

Saadaval ka vanemad aastakäigud.

Toimetus ja talitus: Eesti Linnade Liit, Tallinn, Pikk 6
Telefon 431-58

